

O ZNAČENJU I PODRIJETLU RIJEČI *CIČA*

Alemko Gluhak

Sklop *ciča zima* pripada općem rječniku i poznat je vjerojatno većini govornikā hrvatskoga jezika – nekima i iz njihova govora, nekima iz književnoga jezika.

U tom sklopu prvi se dio osjeća kao imenica ženskoga roda – zato je npr. u rječniku Vladimira Anića riječ *čiča* tako i označena, sa značenjem ‘vrlo jaka hladnoća; studen’, i spomenut je sklop *ciča zima*. – Dakle može se zaključiti da je sklop *ciča zima* isti kao moguć sklop *studen zima, hladnoća zima*.

Ako se pogledaju primjeri iz književnosti, naći ćemo ove mogućnosti: *ciča* kao imenica ženskoga roda, *cič* kao imenica muškoga roda, *cič(i)* kao pridjev te druge riječi koje su povezane s tima.

Imenica *ciča* tumači se u rječniku *dviju Matica* kao ‘jaka zima, velika studen’. Nalazimo je npr. ovako:

Kada pod golemim pustim plaštom studene ciče, posutim biser-injem, priroda spava i sniva. (A. Tresić-Pavičić, iz Benešićeva rječnika.) – *Zapao preko noći dubok snijeg, zavladala nezapamćena ciča.* (I. G. Kovačić, Dani gnjeva, 1936., 83.) – *Ciko je zastao pod golom iznemoglom lopočikom, koja je iznad njega pružala škroto razvijeno granje, čvorave ruke, prema nebu, kao da bolesnički vapi smilovanje za ovu zemlju, što se leđi u nemilosrdnoj ciči noćnoj.* (V. Kaleb, Pripovijetke, 1951., 41.) – *Gršu kroz rupu umije oštra studen, oledí mu nos i uši i oči, ali on poprkosí i žmireći procijeni vrijeme: tiha ciča.* (Isto, 51.) – *Kako li je ciča već ljuto stegla, pomisli Šimamura.* (Y. Kawabata, Zemlja snijega, preveo Z. Gorjan, 1961., 127.)

U Akademijinu rječniku nije dan ni jedan hrvatski primjer za imenicu *ciča*.

U sklopu *ciča zima* može se *ciča* razumjeti i kao imenica u ovim primjerima:

Pod kraj mjeseca siečnja sred ciče zime vrati me večernji povoz sumrtva i ledena u Prag. (A. Šenoa, Sabrane pripovijesti, I, 1883., 169.) – *Ciča zima zakovala u svoje verige glavni grad.* (Jos. M. Hovorka, Među dva svijeta, Viena 1885., 822.) – *Bijaše upravo ciča zima, da je snieg sve škripao pod nogama.* (J. E. Tomić, Pošurice, 1887., 21.) – *I na ciči zimi i ljetnoj žegi bio on vazda kao drven.* (E. Mulabdić, Na obali Bosne, 1900., 41.) – *A s neba, gore i odasvud kočila se ljuta, ciča zima, pred kojom, rekbi, drhtaše taj grad (...)* (J. Kosor, Crni glasovi, 1905., 110.) – *Tako jednog dana, a bilo to ravno o Koledama i ciča zima, dođe do mlina neka baka, a na baki krpe i dronjci.* (I. Brlić-Mažuranić, Priče iz davnine, 1920., 54.) – *Sad se starici posve rastuži srce, te ona ode pred kuću, sjedne na onoj ciči zimi na klupu i pomoli se Bogu: (...)*

(Isto, 65.) – ... *a snijeg je bio do pojasa i ciča zima ...* (W. St. Reymont, *Se-ljaci*, I, preveo J. Benešić, 1928., 192.) – *Išli su kući šuteći, jer je vjetar gušio i kidao riječi, i pomalo su stenjali i ruke trli snijegom, jer je bila ciča zima i prodirala je naskroz kroz loše odijelo, a kraj kamenja se digoše zapusi, isto tako i kraj drveća i digoše se nasipi, koje je trebalo obilaziti i tako prilično produžiti put zobilazanjem.* (Isto, II, 1931., 190-1.) – *Jaka zima striže po obrazu, ujeda, probada poledicom. To je ciča, ljuta, kruta zima.* (M. Kušar, *Narodno blago*, ³1993., 17.) – *Bilo je to one godine, kad ti se otac rodio, a bila ciča zima, da bi se tele u kravi smrzlo.* (I. Cepelić, *Malo šale – nešto zbilje*, 1936., 68.) – *I Kristina pričala o badnjoj noći: / – Bila ciča zima. Snijeg padao gusto, ljuti sjever duvao i tresao drvećem, mrak je bio, da ni prsta pred nosom nisi vidio.* (J. Truhelka, *Zlatni danci*, ³1942., 145-6.) – *Hodao je [Švejk] po snježnoj cesti, po ciči zimi ...* (J. Hašek, *Doživljaji dobrog vojaka Švejka*, I, preveo Lj. Jonke, 1953., 240. – Isto to u novijem je prijevodu drugačije: *Hodao je po zasneženoj cesti, po mrazu ...* – prevela Nada Gašić, II, 1996., 30.) – *Ciča zima* (naslov, *Novi list*, 29. XII. 96., 1.)

Usporedi i malo drugačije:

Bilo je poslie "triju kralja". Krajem vlada ciča studen, zemlju pokriva dubok snieg ... (A. Kovačić, *Sabrane pripovijesti*, 1910., 107.) – *Napolju bila baš ciča studen, pao snijeg dubok, pa smrzao se i okorio* (Ž. Bertić, iz Benešićeva rječnika.)

U nominativnom obliku tu *ciča zima* (te Kovačićeva i Bertićeva *ciča studen*) može biti shvaćeno i kao sklop pridjeva i imenice – kao što bi se na takvo, pridjevno podrijetlo moglo pomišljati u primjerima Mulabdićevu (*na ciči zimi i ljetnoj žegi*), Kosorovu (*ljuta, ciča zima*), Kušarevu (*ciča, ljuta, kruta zima*). U tom slučaju (i sljedećima, gdje se očito radi o pridjevu) značenje je 'veoma hladan, veoma studen'. – Moguće je da u nekim primjerima imamo okamenjene starije padežne oblike pridjeva *cič(i)*, tj. možda je *ciča* pridjev ženskoga roda, sa starinskim lokativom za neodređeni oblik, istim za sva tri roda, *čiči, kao *tudji i dr. Oblik je bio isti i za imenice ženskoga roda, pa je na primjer lokativ *zimi sačuvan u našem današnjem prilogu *zimi*. – Takvih lokativa ima i u vremenu i bližem našem i daljem od našega. Na primjer u *Vazetju Sigeta grada* Brne Karnarutića iz 1584. (pretisak 1971., prema kritičkom izdanju Tome Matića u *Građi za povijest hrvatske književnosti*, 29, 1968.) imamo: [psinci Imbrahora] *zdravi, mladi, bili svi skoku spravljani, / a u modri svili jednako opravljani* (sh. 124-5, pretisak str. 4, transkripcija str. 47). U *Planinama Petra Zoranića* iz 1569. (*Stari pisci hrvatski*, 41, 1988., 70.; *SPH* 16, 1888., 7.) imamo na koncu prvoga poglavlja ovo: *I tako zamišljen gredući, pri vrulji ka se Vodica narica najдох se. Pri njoj na zeleni i drobni travici sedoh.*

Kao očit pridjev, s današnjim padežnim nastavcima, pojavljuje se *cič(i)* u

ovim primjerima:

No ovdje je znalo biti i gore – Evanjelist je čuo, kako je nadbiskup jednom k sebi uzvao gradske oce na pomirbenu večeru i poslije večere dao ih okovati i u cičoj zimi, na saonicama, noću otpremiti u raštatsku tamnicu. (M. Nehajev, Vuci. 1928., 178.) – *Potrajalo cijelu vječnost na cičoj zimi, na kojoj stare bukve pucaju, koja grize i štípa.* (I. Cepelić, iz Benešićeva rječnika.) – *Šta zavijaš ko gladan vuk u cičoj veljači?* (J. Kosor, iz Benešićeva rječnika.)

Pridjev *ciči* ima drugačije, suprotno značenje u pjesmi Lidije Bajuk “Zi-ma”: *Ovoj cičoj vatri miruca veselje, / što vjetrina uji, / a urvina melje. / Ne-muštoj mi noćas hladno čelo gori.* (Književna revija, Osijek, 1996., br. 3-4, 76.)

Još treba spomenuti i druge bliske riječi.

Imenica *cič* muškoga roda jest u ovim primjerima:

... a za veliku zimu kaže se cič (Pukao je cič, tj. nastala je velika zima ...) (M. Kušar, isto, 17.) – *Noću studen stezala, pukao takav cič da je najgornji sloj snijega očvrsnuo, te je ujutro lako nosio vrapce.* (H. C. Andersen, Priče, preveo J. Tabak, 1962., 67.)

Ovdje ne pripada *zimni cič za dva dijela godine* M. Pavlinovića spomenut u rječniku dviju Matica i da tako i u Akademijinu rječniku, jer je u izvorniku *čič*.

Usporedna je riječ *čič*:

Csics, indecl. u csics zime, za značenje ‘po najvećoj hladnoći’ (“nel maggior freddo, sumo frigore”) ima u svojem rječniku Joakim Stulli (1806., 90.). – *Priroda je rek’ bi zabacila Prusiju, ovi zavičaj ozimice i jelike. Podnebjje oštro i vrtljivo, mrkasto nebo, zimni čič za dva diela godine; malo koji miljak u pjeskovitoj pučini; jezerâ i tromih rječina naizobil; blatija i kržljava šikarija, to je što je priroda Prusom ostavila.* [to su riječi jednoga pruskoga zastupnika u carevinskom saboru] (M. Pavlinović, Radišu Bog pomaže, Zadar 1871., 8. – to, skraćeno, u rječniku dviju Matica i u Akademijinu, ali s riječju *cič* umjesto *čič*.) – *Nije mu izostalo selo u Banatu, kojega mladi trgovac [Jura Vranjičani] nije obašao; ni ljetni ni zimni čič, nije ga mogao smesti od puta.* (Isto, 181.; u AR skraćeno.) – *Nit bijednice mogu ikad imati iskrû ognja u čiču zime.* (M. Pavlinović, iz Benešićeva rječnika.)

Nalazi se i *čiča*:

Vratiše se i momci iz Primorja s košarama smrznute ribe, jer je te godine bilo tiho i vedro, ali jako studeno vrijeme: “bila je čiča”, kao što kažu ljudi na Ravni. (D. Šimunović, Tudjinac, 1911., 84.)

U srpsko-hrvatskom razlikovnom rječniku Vladimira Brodnjaka za imenicu muškoga roda *cič* dane su dvije oznake za koje u tumaču piše: “Srpska riječ odnosno riječ tipičnija za srpski nego za hrvatski jezik zabilježena u djelima starijih hrvatskih pisaca, prema Rječniku hrvatskoga književnog jezika” Julija

Benešića (s riječima od preporoda do kraja drugoga svjetskoga rata), te "Riječ ili oblik tipičniji za srpski nego za hrvatski književni jezik (...) premda je u uporabi i u hrvatskom književnom jeziku". Još je dana i oznaka koja znači da je i lijeva riječ hrvatska, a desne riječi da su stilski neutralne, pa su kao zamjene predložene riječi *ciča* ženskoga roda te sklop *velika studen.* – Mislim da se riječi *cič* muškoga roda uopće ni na koji način ne treba odricati; ako smo ju mogli usvojiti na primjer iz jezika hrvatskoga prevoditelja Josipa Tabaka, možemo ju, po potrebi, upotrebljavati i danas i nadalje.

Tu možemo još spomenuti i riječ *cičevina* (u rječniku dviju Matica *cičevina*, u Benešićevu *cičevina*):

Spomenuo se (...) Pa noći sa zvijezdama, krcate taja i čaranja ili kiše i blata,inja i cičevine! (I. Kozarac, Đuka Begović, 1964., 330.) – *I u po same noći, kroz vjetar i zapuh, kišu i snijeg, i po samoj cičevini, koliko je eno puta čula toptaj momački.* (I. Kozarac, iz Benešićeva rječnika.)

U Akademijinu rječniku možemo naći i još neke zanimljive podatke – tamo su riječi *cicirina*, *cič*, *ciča*, *cičina*, *cič*, *ciza*, *cvič*. Neki su primjeri u ovom članku već spomenuti.

Riječ *cicirina* 'jaka studen', iz Stulićeva rječnika (1806., 74.) uspoređuje se s riječju *cičina*.

Riječ *cič* ima za primjer Pavlinovićev *zimni cič* (ali u Pavlinovićevoj je knjizi *čič!*). Za riječ *ciča* dana su samo dva srpska primjera. Za *cičina* ima samo jedan primjer, iz jedne srpske narodne pjesme. Za *cič* stoji da se govori u Crnoj Gori. Za *cvič* je napisano da je iz hrvatskoga primorja.

Za sve je te riječi Đuro Daničić, obrađivač toga dijela rječnika, predložio ovu etimologiju: "od korijena istoga od kojega je *cičati* (...) tako da znači vrijeme u koje sve puca od mraza, isporedi *cičnuti* (pući)." To bi se onda potvrdilo riječju *cvič* prema *cvičati* (kao *cič* prema *cičati*).

Za riječ *ciza* piše da je "na jednom mjestu u jednoga pisca prošloga vijeka nepoznata značenja, ako nije tal. *tise*, suha bolest, uzeta mjesto suše" – no to tumačenje nije uvjerljivo (v. dolje). To se radi o djelu Jerolima Kavanjina *Poviest vandelska* ili *Bogastvo i uboštvo* (o. 1700.), gdje su u XXV. pjevanju (pj. 87) ovi stihovi: *Lavskom febrom veoma gori / misec crčak, Srpanj vrući, / kris-kom cicom svaka zori, / odoliti joj ne mogući, / gore, polja i livade, / i more isto plod čim dade.* Tako je u *Starim piscima hrvatskima* (22, 1913., 462.), gdje je napomenuto da je u rukopisu *cizom* te da "kriska cica (dijalektično) ima značiti = žestoka vrućina; najvrući mjesec (srpanj) na otoku Visu zove se i danas Krišnjok (od kris = krijes), a čičak na Hvaru (Starigrad) znači žestoku vrućinu". Što se tiče značenja, takva veza nije nemoguća ('hladan' ~ 'topao' i sl.), sjetimo se da *mraz opali/oprlji/ofuri* voćke, i sl. Na primjer, od istoga indoevropskoga korijena **kel-* u jednim su jezicima riječi za 'topao' i slično (lat. *calidus*, litav.

šiltas, latvij. *silts*), u drugima za 'hladan' i slično (perzij. *sard*, oset. *sald*, litav. *šaltas*, latvij. *salts*). Tako i u spomenutu primjeru Lidija Bajuk i pjeva danas o *cičoj vatri*, a u prošlom je stoljeću Mihovil Pavlinović spominjao *ljetni* i *zimni* *čič*.

U etimološkom rječniku Petra Skoka (I., 1971., *cicirina*) kaže se da su *cič*, *ciča* odglagolske imenice od *cičati*, a *ciča* da "može biti i poimenčen pridjev *cič*" prema *zima*. Za oblik *čič* u Dalmaciji (spominje se Pavlinovićev *ljetni* i *zimni* *čič*) kaže da je nastao ujednačenjem *c-č* > *č-č*. Da bi riječi bile zvukoopisnoga postanja, tj. povezane s *cičati*, ukazivalo bi *cvič* m iz Hrvatskoga primorja te *cvrč* -i ž sa Žumberka prema *cvrčati*. "Onomatopejom se oponaša zvuk što nastaje stupanjem po zamrznutoj i zasniježenoj zemlji", piše P. Skok, kao što je slično napisao i Đuro Daničić u Akademijinu rječniku. Takva se zvukoopisnost i *osjeća* u nekima od primjera iz književnosti – usp. ovo:

"Nu dajde neno", moli mladi Nadko, / "Na polju mrak je, ciči zima ciča, / Baš sad je hora, majko, da se priča; / (A. Šenoa, Izabrane pjesme, 1882., 256.) – Dan kao stvoren za putovanje. Nebo vedro, a snijeg radosno cvili i pucketa pod cipelom. (Sl. Mihalić, Petrica Kerempuh, 1994., 11.)

Takva zvukoopisna etimologija daje se u varšavskom praslavenskom rječniku (II., 1976.), gdje se psl. *čičb uspoređuje s *kvičb i *kvikb, a za sljedeću se etimologiju piše da je malo vjerojatna.

Ruski je etimolog Oleg N. Trubačev u jednom članku 1973. te u moskovskom praslavenskom rječniku (4, 1977.) dao tumačenje podrijetla nešto drugačije, pozivajući se na slične značenjske veze iz indoevropskoga etimološkoga rječnika Juliusa Pokornoga (1959.). – Postoji razvremenski značenjski prijelaz 'slijep' → 'hladan vjetar': latinska riječ *aquilō* 'sjevernjak' povezuje se s *aquilus* 'taman' ('taman' ~ 'slijep' moguće), starogrčka riječ *kaiktas* 'sjeveroistočni vjetar' uspoređuje se s lat. *caecus* 'slijep'. Značenjska je veza jasna: hladan vjetar zasljepljuje (s tim u vezi usp. neke od primjera iz književnosti), a zasljepljuje i zimska snježna bjelina (iako *ciča zima* ne mora biti povezana i sa zasnježanjima), usp. ovaj zimski odlomčić:

Milju-dvije nakon Slunja snijeg im je odjednom zameo put. Na sve strane bjelina poput sljepila. (Sl. Mihalić, isto, 79.)

Zato Trubačev izvodi od indoevropskoga **keiker-* praslavensko *čičerb, što je u ruskim dijalektalnim riječima za neke hladne vjetrove *čičer*, *čičera* (psl. **čičera?*). On to povezuje s hrv.-srp. *čič*, *cič*, *čić*, ali ne spominje riječ *cicirina*, za koju je teško pretpostaviti da ju je Stulli uzeo iz kojega drugoga slavenskoga jezika.

Indoevropsko **keiker-/kaiker-/kaikor-* (to posljednje u staroindijskom *kekara-* 'škiljav, razrok') jest od **keik-/kaik-* (*kaik-o-s u latin. *caecus* 'slijep, taman', staroirskom *caech* 'jednook, razrok, slijep', kimričkom *coeg* 'prazan,

nedostatan', got. *haihs* 'jednook'; stgrč. *kaiklas* 'sjeveroistočni vjetar', prvotno *'tamni'), što je od **kai-* 'jedan'. – To **kai-* jest u psl. *cělъ 'cio, cijel' (ie. **kai-lo-*), *cěglъ 'cigao, cigli' (ie. **kai-g(h)l-o-*). – Moguće je i drugo tumačenje, na koje me je u prosincu 96. upozorio Ranko Matasović: da se na indoevropskoj razini radi o riječi načinjenoj od prefiksa negativnoga značenja **ka-* i korijena **ok^w*- 'oko, vidjeti' – pa opet imamo slične značenjske razvoje. – Također, može se pomišljati i na specifično značenje povezano sa značenjima primjerā kao što su *crna, kopna, kruta, ljuta, oštra, velika, zla... zima* (usp. neke od njih u AR).

Po svemu tome, proizlazi da bi oblik s *čič-* zapravo bio etimološki stariji od oblika s *cič-*.

S vremenom je, u mlađe praslavensko, prahrvatsko i starohrvatsko doba, najvjerojatnije dolazilo do raznih ukrštanja, pa tako i do ukrštanja sa zvukopisnim *cičati, cvičati, cvřčati*.

No Stulićeva nam riječ *cicirina* govori da smo u prošlosti imali više takvih riječi, riječi iz etimološkoga gnijezda **čič-* – a danas se to u mnogih ljudi svodi samo na sklop *ciča zima*.

Sažetak

Alemko Gluhak, Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb
UDK 800.853(091):808.62, izvorni znanstveni članak
primljen 7. 1. 1997., prihvaćen za tisak 25. 1. 1997.

On the Meaning and Origin of the Word *ciča*

This article discusses words *cič(a)*, *čič* and similar words, their forms, grammatical categories, meaning and etymology, all documented by occurrences in Croatian literary texts and dictionaries.

KAZALIJEV JEZIK

Josip Lisac

1. **R**aščlanjivanje Kazalijeva jezika kao zanimljive i netipične pojave u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća upozorava kako je važno podsjetiti na ulogu Dubrovnika u hrvatskoj literarnoj i jezičnoj povijesti, poglavito na činjenicu neospornih utjecaja crkvene književnosti izvan Dubrovnika na renesansnu petrarkističku liriku u tom gradu, na čudesno bogatu književno-jezičnu baštinu starih Dubrovčana, pa i na bitno obilježje što ga hrvatskom